

پژوهشنامه حج و زیارت

سال سوم، شماره پنجم

بهار و تابستان ۱۳۹۷

صفحات ۱۵۷-۱۳۵

نقش زیارت در تربیت سیاسی زائر*

داوود حسینی**

چکیده

زیارت به معنای قصد کردن کسی و چیزی است و از آغاز اسلام مورد استقبال مسلمانان بوده است. در معارف اسلام برای زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ائمه معصومین علیهم السلام و امامزادگان فضائل زیادی بیان شده است. از این رو عالمان و پژوهشگران این عبادت الهی را از ابعاد مختلف مطالعه کرده‌اند.

یکی از ابعاد مهم زیارت، بعد تربیتی و انسان‌سازی فردی و اجتماعی آن است. در منابع روایی شیعه، زیارت معصومین علیهم السلام تجدید عهد با امام و اعلان وفاداری بر عهدی که با او بسته‌اند، شمرده شده است؛ یعنی بعد سیاسی زیارت و نقشی که زیارت در تربیت سیاسی زائر و آماده‌سازی برای حضور در عرصه‌های سیاسی دارد.

این مقاله، با روش کتابخانه‌ای، به بررسی نقش تربیتی زیارت معصومین علیهم السلام در زائر می‌پردازد و با تحلیل داده‌های قرآنی و روایی، گویای این دیدگاه است که زیارت معصومین علیهم السلام می‌تواند در تربیت سیاسی زائر، یعنی آشنایی او با اهداف سیاسی مزور (مانند امر به معروف و نهی از منکر، مبارزه با ظلم و ستم طاغوت‌ها، شناخت دوستان و دشمنان او و رسیدن به شعور و شور سیاسی) مؤثر باشد. کلیدواژه‌ها: زیارت، تربیت سیاسی، زائر، مزور، زیارتنامه.

* این مقاله در سطح علمی - ترویجی پذیرفته شده است.

** عضو گروه اخلاق و اسرار پژوهشکده حج و زیارت. (hosseini1343@gmail.com)

پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۹/۲۲

مقدمه

در جوامع امروزی، تربیت شهروندانی که بتوانند به سهولت با نهادها و سازمان‌های گسترده و پیچیده سیاسی و اجتماعی، که در حال رشد و تحولند، سازگاری فعال داشته باشند و در امور مهم سیاسی و اجتماعی مسئولانه شرکت کنند، امری لازم و ضروری است و سیاست‌گذاران نظام‌های آموزشی و تربیتی به آن توجه زیادی دارند.

سیاست‌گذاران جوامع مختلف برای رسیدن به این هدف، برنامه‌های زیادی دارند تا افراد جامعه خود را برای شرکت فعال در تحولات سیاسی و اجتماعی آماده سازند و هر فرد بتواند نقش خود را در جامعه ایفا کند.

تربیت سیاسی یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت است که می‌تواند در تحقق اهداف مادی و معنوی جامعه نقش بنیادی داشته باشد. بی‌تردید هر ملت و نظامی، بر اساس اصول و معیارهای مورد قبول خود، هدف‌هایی را تعقیب می‌کند و برای دستیابی به آنها برنامه‌ریزی‌هایی دارد تا در سایه آن شهروندان و وظیفه‌شناس و متعهد را پرورش دهد و آنها را با معیارها و اهداف نظام سیاسی آشنا سازد.

نظام تربیتی متکی بر آموزه‌های اسلام نیز از این امر غافل نبوده است. آنچه از روح تعالیم قرآن و روایات معصومین علیهم‌السلام بر می‌آید، این است که بخش مهمی از هویت مسلمانان جنبه اجتماعی آنان است و شایسته است که این بعد از شناخت و رفتار آنان، مورد تربیت و هدایت قرار گیرد.

مکتب اسلام - که هدف از برقراری حکومت را اجرای احکام الهی و تأمین نیازهای مادی و معنوی جامعه می‌داند - تربیت سیاسی را هم در همین راستا لازم می‌شمارد تا شهروندانی آگاه و متعهد و با مسئولیت تربیت کند؛ آن گونه که در قبال مسائل سیاسی و اجتماعی بی‌توجه نباشند و احساس وظیفه کنند.

یکی از عوامل تأثیرگذار در تربیت سیاسی، اندیشه‌ها و رفتارهای مذهبی است

که بر شکل‌گیری دیدگاه‌ها و افکار سیاسی فرد تأثیر می‌گذارد. اندیشه‌های دینی و رفتارهای مذهبی، ضمن تأثیر بر رفتار فردی و خانوادگی، گرایش‌های سیاسی - اجتماعی فرد را نیز هدایت می‌کنند. یک فرد مذهبی، برای اجرای حق و عدالت در جامعه، انگیزه بیشتری دارد و برای تحقق آن بیشتر تلاش می‌کند.

یکی از رفتارهای مذهبی مسلمانان، به ویژه پیروان اهل بیت علیهم‌السلام، حضور یافتن نزد معصومین علیهم‌السلام، به عنوان ارکان سیاسی جامعه، و اعلان وفاداری و تجدید عهد با اهداف آنان است. همان‌طور که در زیارت جامعه، در معرفی امام، آمده است: «وَسَاسَةَ الْعِبَادِ وَأَرْكَانَ الْبِلَادِ». (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۶۱۰)

اما در زمانی که دسترسی به آنان ممکن نیست، یکی از رفتارهای مذهبی مهم، زیارت اولیای الهی یا مراقد مطهر ایشان است که شیوه‌ای دیگر از درک محضر و تجدید عهد و پیمان با آرمان‌های آنهاست.

زیارت، دیدار کسی یا چیزی با قصد قبلی است؛ چه در حال حیات و چه پس از آن. (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۶۰؛ طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۳، ص ۳۲۰) مراد از زیارت در اینجا حضور در کنار قبر رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم یا یکی از ائمه معصومین علیهم‌السلام و فرزندان ایشان (امامزادگان) است.

قرآن کریم تربیت انسان‌ها و رسیدن به کمالات انسانی را یکی از اهداف مهم انبیای الهی بیان کرده و در سوره آل عمران فرموده است:

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾
(آل عمران: ۱۶۴)

خداوند بر مؤمنان نعمت بزرگی بخشید، هنگامی که میان آنها پیامبری از خودشان برانگیخت تا آیات او را بر آنها بخواند و آنها را پاکیزه سازد و کتاب و حکمت بیاموزد؛ هرچند پیش از آن، در گمراهی آشکاری بودند.

به نظر می‌رسد زیارت برای رسیدن به این هدف متعالی تشریح شده باشد. بنابراین توجه به ابعاد تربیتی زیارت، از جمله نقش زیارت در تربیت سیاسی و پژوهش در این عرصه، یک امر ضروری است.

با توجه به اهمیت تربیت سیاسی جامعه و جایگاه زیارت در تربیت زائران، سؤالی که مطرح می‌شود این است که زیارت چه نقشی در تربیت سیاسی زائران ایفا می‌کند؟ همان‌طور که در تعریف تربیت سیاسی گفته شده است: «پرورش فضائل، دانش و مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت سیاسی و آماده کردن اشخاص برای مشارکت آگاهانه در بازسازی آگاهانه جامعه خود» (جان الیاس، ۱۳۸۵ش، ص ۱۸۰)، ما نیز به نقش زیارت در تربیت مسلمانان جهت آماده شدن برای حضور در عرصه‌های سیاسی مربوط به سرنوشت خود و سایر مسلمانان می‌پردازیم.

متون زیارتنامه‌های مأثوری که از معصومین علیهم‌السلام در دسترس زائران قرار دارد و به قرائت آنها در زیارت معصومین علیهم‌السلام توصیه شده، نشان از یک خط‌دهی سیاسی دارد. در این خط مشی سیاسی، زائر با شناخت اهداف مزور، با دشمنان و اعوان و انصار آنها آشنا می‌شود، انگیزه‌های مزور جهت می‌یابد و به شعور لازم دست می‌یابد و تولی و تبری در وجودش شکل می‌گیرد.

مفهوم‌شناسی تربیت سیاسی

با توجه به تعریف‌های مختلفی که از مفهوم تربیت و سیاست در لغت و اصطلاح ارائه شده، تعریف‌های متفاوتی نیز از «تربیت سیاسی» ارائه گردیده است. برخی از صاحب‌نظران در یک جمع‌بندی اجمالی گفته‌اند:

تربیت سیاسی عبارت است از: «پرورش فضائل، دانش و مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت سیاسی و آماده کردن اشخاص برای مشارکت آگاهانه در بازسازی آگاهانه جامعه خود». (جان الیاس، ۱۳۸۵ش، ص ۱۸۰)

صاحب‌نظران مسلمان، تربیت سیاسی را چنین تعریف کرده‌اند: «رشد دانش‌ها،

نگرش‌ها و مهارت‌های لازم برای حضور زنده و فعال شهروند مسلمان در عرصه‌های سیاسی ملی و جهانی». (صادق‌زاده قمصری و حاجی ده‌آبادی، ۱۳۷۹، ص ۴۴۳)

در تربیت سیاسی افراد جامعه عوامل مختلفی نقش دارد؛ مانند: خانواده، مدرسه، نهاد حکومت، زمامداران جامعه و آموزه‌های دینی و مذهبی. یکی از آموزه‌های دینی و مذهبی، که در تربیت سیاسی مؤثر است، حضور در محضر اولیای خدا و ارتباط با آنان، به عنوان سیاست‌مداران جامعه توحیدی است؛ چنان‌که در زیارت جامعه آمده است: «وَسَاسَةَ الْعِبَادِ وَأَرْكَانَ الْبِلَادِ»؛ «و [شما اهل بیت علیهم‌السلام] زمامداران و تدبیرکنندگان بندگان خدا و پایه‌ها و ستون‌های شهرهایید». (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۶۰۹) این ارتباط در زمان حضور پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و جانشینان ایشان، تربیت‌کننده پیروان آنان است و با اعلام وفاداری و پشتیبانی از امام خود، در زمره سربازان و یاران او قرار می‌گیرد؛ چنان‌که امام باقر علیه‌السلام فرمود:

إِنَّمَا أَمْرُ النَّاسِ أَنْ يَأْتُوا هَذِهِ الْأَحْجَارَ فَيَطُوفُوا بِهَا ثُمَّ يَأْتُونَا فَيُعَلِّمُونَا وَلَا يَتَّبِعُونَ لَنَا وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ ثُمَّ أَوْمَأَ يَدَهُ إِلَى صَدْرِهِ إِلَى وَلَا يَتَّبِعُنَا (طه: ۸۲)، (کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۱، ص ۳۹۳)

مردم مأمور شده‌اند به گرد این سنگ‌ها (کعبه) طواف کنند و پس از آن نزد ما بیایند و ولایت خود را اعلام کنند و این معنای سخن خداوند است که فرمود: «و من هر که را توبه کند و ایمان آورد و عمل صالح انجام دهد، سپس هدایت شود، می‌آمرزم» سپس امام علیه‌السلام به سینه خود اشاره کرد؛ یعنی به ولایت ما.

اما در زمانی که دسترسی به امام ممکن نیست، زیارت ائمه معصومین علیهم‌السلام بهترین راه ارتباطی با آنان و آموختن سیره تربیتی آنان است. حضور در کنار مضجع رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و خاندان معصوم ایشان و اعلام عقیده درباره آنان و بیزاری از دشمنان و مخالفان آنان، تربیت‌کننده سیره اخلاقی، اجتماعی و سیاسی آنان است. در این مقاله به بررسی نقش و کارکردهای زیارت در تربیت سیاسی می‌پردازیم.

کارکردهای تربیت سیاسی زیارت

۱. تجدید عهد و پیمان با رهبران امت

پس از زیارت خانه خدا، قبر رسول خدا ﷺ و ائمه طاهرين  مهم‌ترین مرکز و محور زیارت می‌باشند و انسان زائر، با اعتقاد به جاودانگی روح آنان، در مزار مقدس و حرم مطهر این اسوه‌های هدایت سر تعظیم فرود می‌آورد و حضور چنین هدایتگران بزرگ جامعه اسلامی را در زندگی خود درک می‌کند و در چنین فضای روحانی، عبارات ارزنده «زیارتنامه» را قرائت می‌کند.

بر اساس آیات و روایات، امام زنده، همیشه جاوید، شهید، شاهد و از حیات ابدی برخوردار است و نزد خدا متنعم است:

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أحياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل

عمران: ۱۶۹)

[ای پیامبر] هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مرده‌اند؛ بلکه زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند.

ائمه طاهرين  - که همگی در راه هدایت انسان‌ها به سوی خداوند، به شهادت رسیدند - مصداق بارز این آیه قرآن بوده و روح بزرگ ایشان، حاضر و ناظر بر اعمال بندگان خداست. زائر با چنین درک و باوری از امام، در حرم مطهرش حاضر می‌شود و خود را از ابعاد محدود زمان و مکان خارج کرده و با حضور قلب و توجه خالصانه، به وجود نورانی و مقدس مزور ابراز ارادت می‌کند. و با آنان تجدید عهد و پیمان می‌نماید تا در حد توان و ظرفیت روحی و معنوی خویش، در مسیر آنان قدم گذارد و در یاری اهدافشان کوتاهی نکند.

از لوازم حق ولایت، آن است که آنچه می‌گویند، شنیده و اطاعت شود. امام بر گردن شیعیان حقوقی دارد و شیعه واقعی کسی است که حقوق امام خود را ادا کند و در حوزه رهبری امام خویش، حرکت کند و خواسته‌ها، آرزوها، اعمال و رفتارش،

مورد رضای باطنی امام، که همان رضایت خداوند است، قرار گیرد.

یکی از روش‌های تجدید عهد مأموم با رسول خدا ﷺ و امام، زیارت است. زیارت انگیزه و محرکی برای دوستداران اهل بیت ﷺ است تا به دیدار ولی خویش بروند و با او تجدید دیدار کنند و عهد خود را با او تازه نمایند. علی بن موسی الرضا ﷺ فرمود:

إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَشِيعَتِهِ وَإِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَحُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ فَمَنْ زَارَهُمْ رَغْبَةً فِي زِيَارَتِهِمْ وَتَصَدِيقًا بِمَا رَغِبُوا فِيهِ كَانَ أُمَّتُهُمْ شُفَعَاءَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (کلینی، ۱۳۷۵ ش، ج ۴، ص ۵۶۷)

برای هر امامی عهدهی بر گردن دوستداران و پیروان اوست و از تمام وفا و ادای صحیح به این عهد، زیارت قبور امامان است. کسی که از روی میل و رغبت و جهت تأیید میل و رغبت خود آنان را زیارت کند، امامانش شفیعان او در روز قیامت خواهند بود.

در زیارتنامه‌ها هم زیارت ولی خدا به عنوان یک عهد شناخته شده است و زائر از خدا می‌خواهد که این عهد بارها تجدید شود و زائر به زیارت توفیق پیدا کند. امام صادق ﷺ هنگام وداع با قبر امیرالمومنین ﷺ این گونه می‌فرمود:

يَا جَدَاهِ يَا سَيِّدَاهُ لَا جَعَلَهُ اللَّهُ آخِرَ الْعَهْدِ وَرَزَقَنِي الْعَوْدَ إِلَيْكَ وَ الْمَقَامَ فِي حَرَمِكَ. (ثقفی، ۱۳۹۵ ش، ج ۲، ص ۸۵۶)

ای جد من، ای آقا و مولای من، خداوند این زیارت را آخرین دیدار قرار ندهد و بازگشت نزد تو و حضور در حرمت را روزی‌ام کند.

در زیارت وداع با قبر رسول خدا ﷺ می‌خوانیم: «اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلَهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ زِيَارَةِ قَبْرِ نَبِيِّكَ». (شیخ صدوق، ۱۳۷۸ ق، ج ۲، ص ۵۷۵)

هنگام وداع با قبر امام علی ﷺ می‌گوییم:

اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلَهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ زِيَارَةِ مَوْلَانَا أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَارْزُقْنِي الْعَوْدَ ثُمَّ الْعَوْدَ. (شهید اول، ۱۴۱۰ ق، ص ۶۲)

در همه این زیارتنامه‌ها از زیارت معصومین علیهم‌السلام با عنوان عهد زائر یاد شده است. تجدید عهد با امام علیه‌السلام سپردن پیمان بر شناخت حقوق او و عمل بر اساس آن حقوق است. مرحوم مجلسی در بحار الانوار زیارتنامه‌ای را نقل می‌کند که به «زیارة المصافقة» معروف است. درباره این زیارت گفته‌اند: «أَنَّ زِيَارَةَ سَادَاتِنَا علیهم‌السلام إِنَّمَا هِيَ تَجْدِيدُ الْعَهْدِ وَ الْمِيثَاقِ الْمَأْخُوذِ فِي رِقَابِ الْعِبَادِ وَ سَبِيلُ الزَّائِرِ»؛ «زیارت بزرگان شیعه تجدید عهد و پیمانی است که خداوند از بندگان خود گرفته است». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹، ص ۱۹۷)

در متن این زیارت آمده است:

به سوی تو آمدم، درحالی که زائر توأم و تسلیم توأم و به تو پناه آورده‌ام و تو را قصد کرده‌ام تا تجدید کنم آنچه را که خداوند برای شما از من گرفته است؛ از عهد و بیعت و پیمان به ولایت برای شما و برائت از دشمنان شما و اعتراف دارم به وجوب اطاعت از شما. (همو، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹، ص ۱۹۸)

حتی در زیارتنامه‌ها شیوه این بیعت هم بیان شده است؛ یعنی همان‌طور که در حال حیات با مصافحه و فشردن دست با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و جانشین او بیعت می‌کردند، در حال ممات هم با او بیعت کنند. در «زیارت مصافقه» سفارش شده است که زائر دست راستش را روی قبر بگذارد و بگوید:

هَذِهِ يَدِي مُصَافِقَةٌ لَكَ عَلَى الْبَيْعَةِ الْوَاجِبَةِ عَلَيْنَا فَاقْبَلْ ذَلِكَ مِنِّي... وَالْإِقْرَارِ
بِالْمُفْتَرَضِ مِنْ طَاعَتِكُمْ وَ الْبِرَاءَةِ مِنْ أَعْدَائِكُمْ. (همانجا)

این دست من است بر قبر شماست، برای بیعتی که بر عهده ما واجب است... و این دست من است بر آنچه خدای بزرگ فرمان داده از دوستی شما و اقرار به وجوب اطاعت از شما و برائت از دشمنانتان.

۲. آشنایی با اهداف سیاسی مزور

یکی دیگر از کارکردهای زیارت ائمه معصومین علیهم‌السلام شناخت اهداف سیاسی آنان است. هر یک از امامان معصوم علیهم‌السلام و فرزندان آنان، با توجه به اوضاع سیاسی زمان

خویش، اهدافی را دنبال می‌کردند و به گونه‌ای با ظالمان زمان خود مبارزه کردند و به شهادت رسیدند. مزار آنان فضای بسیار مناسبی برای آشنایی با این اهداف، در طول تاریخ اسلام و به ویژه شیعه، بوده است.

قبر شریف اباعبدالله علیه السلام نمونه کامل این موضوع است. بزرگ‌ترین اجتماع زائران در کربلا، در حرم امام حسین علیه السلام صورت می‌گیرد؛ چنان‌که میلیون‌ها نفر از سراسر دنیا جهت زیارت امام حسین علیه السلام گرد می‌آیند و با خواندن زیارت اربعین، با اهداف امام حسین علیه السلام و نهضت او آشنا می‌شوند:

وَبَدَلٌ مُّهِجَتُهُ فَيْكَ لَيْسَتْ نَقْدَ عِبَادِكَ مِنَ الضَّلَالَةِ وَالْجَهَالَةِ وَالْعَمَى وَالشُّكِّ وَالْإِزْتِيَابِ إِلَى بَابِ الْهُدَى مِنَ الرَّدَى. (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۱۲۸)

و جان خود را در راه تو داد تا بندگان را از گمراهی و نادانی، کوری و شک و دودلی به سوی هدایت برهاند.

مزار معصومین علیهم السلام و شهرهای زیارتی، از چند طریق زمینه آشنایی زائران با اهداف سیاسی، مبارزاتی، فرهنگی و اجتماعی بزرگان دین را فراهم می‌کنند:

الف) شکل‌گیری مراکز علمی در کنار مزار معصومین و امامزادگان

بیشترین مراکز علمی شیعه اولین بار در شهرهایی شکل گرفتند که مزار معصومین علیهم السلام در آنها قرار داشت. نخستین حوزه‌هایی که در اسلام شکل گرفت، حوزه مدینه در عصر امام باقر و امام صادق علیهم السلام بود. (صافی گلپایگانی، ۱۴۳۰ق، ص ۲۹-۳۳) پس از رحلت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مدینه پایگاه نشر معارف اسلام، به ویژه اهل بیت علیهم السلام شد. دوستداران پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به قصد زیارت و دیدار ایشان به مدینه مسافرت می‌کردند و معارف اعتقادی، عبادی و سیاسی خود را از آنان دریافت می‌کردند. (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۱۰۰)

حوزه علمیه قم، به برکت مضجع شریف حضرت معصومه علیها السلام در این شهر و روی آوردن عالمان دینی به مجاورت آن حضرت، رونق گرفت. (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۹، ج ۲۱، ص ۳۷۷)

حوزه علمیه نجف از مراکزی است که در جوار حرم امیرالمومنین علیه السلام شکل گرفت؛ با اینکه کوفه از نظر قدمت و مرکزیت و حضور عالمان و محدثان در آن سابقه طولانی تری داشت.

برخی معتقدند حتی پیش از آمدن شیخ طوسی، در نجف حلقه‌های بحث و درس در جوار مرقد امیر مؤمنان علیه السلام برقرار، و حوزه علمیه شکل گرفته بود. اما شیخ طوسی در میانه‌های قرن پنجم به نجف هجرت کرد و با فعالیت علمی او، حوزه نجف مرکزیت علمی و فکری برای جهان تشیع پیدا کرد. (همو، ۱۳۸۹، ج ۲۱، ص ۳۸۵)

ب) زیارتگاه‌ها مراکز اجتماعات سیاسی

زیارتگاه‌ها علاوه بر اینکه فضای مناسبی در انجام اعمال مذهبی، مانند نماز و سایر عبادات است، محل تبلیغ و خطابه‌های سخنوران در جهت تبیین اهداف سیاسی امامان شیعه نقش ایفا می‌کنند. پس از مسجدالحرام و مسجدالنبی بزرگ‌ترین اجتماعات مذهبی جهت اقامه نماز جماعت، نماز عید فطر، نماز جمعه، احیای شب‌های قدر و عزاداری‌ها را باید در این زیارتگاه‌ها جست‌وجو کرد. در سراسر ایران و عراق، در مجاورت بسیاری از بقاع متبرکه و امامزاده‌ها یا بخشی از فضای حرم آنان، مسجد و مصلی بنا شده است که به عنوان مراکز عبادی - تبلیغی، ایفای نقش می‌کنند؛ (مقابر، ۱۳۹۰ش، ص ۲۵) اجتماعات و مراسم سیاسی - مذهبی نیز در این اماکن برگزار می‌شود.

ج) زیارتگاه‌های اهل بیت علیهم السلام عامل آشنایی با معارف سیاسی تشیع

نقش دیگر مزارات معصومین علیهم السلام، آشنایی قبائل سنی با مذهب شیعه بوده است. قبائلی از جنوب شبه جزیره عربستان و سایر مناطق به سوی عراق کوچ کردند که سنی مذهب بودند. اینان ضمن ارتباط با شیعیان و حضور در حرم معصومین علیهم السلام با فرهنگ تشیع، به ویژه موضوع امامت و ولایت، آشنا می‌شدند و مذهب شیعه را می‌پذیرفتند. از این قبایل می‌توان به قبیله خزائل، تمیم، کعب، ربیع، خزرج، الجبور

و زبید، که پیش از ۱۵۰ سال اخیر سنی بودند، بر اثر ارتباط با اماکن زیارتی عتبات، به شیعه گرایش پیدا کردند. (موسوعة النجف الاشرف، ۱۴۱۵ق، ج ۶، ص ۳۳۶)

د) زیارتنامه‌های معصومین علیهم‌السلام عامل آشنایی با فرهنگ سیاسی اهل بیت علیهم‌السلام اهداف امامان علیهم‌السلام - براساس اسناد موجود که زیارتنامه‌ها یکی از آنهاست - احیای دین خدا، رفع ظلم و ستم، قرار گرفتن حق در مسیر صحیح و انجام اصلاحاتی است که می‌توان از آن به «امر به معروف و نهی از منکر» یا به اصطلاح سیاسی «اصلاحات سیاسی - اجتماعی» تعبیر کرد. (کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۷۰)

۳. ایجاد انگیزه و شور سیاسی

یکی از آثار زیارت این است که در شیعیان شور لازم را برای فعالیت‌های سیاسی ایجاد می‌کند. شور مقوله‌ای است که در مکتب تشیع، بیش از تسنن وجود دارد و خود آنها هم به این امر اعتراف دارند.

یکی از عوامل مؤثر در ایجاد شور سیاسی، زیارتنامه‌های موجود در زیارت هر معصوم و امامزاده است. در هر زیارتنامه مجموعه‌ای از معارف وجود دارد که در زائر ایجاد شور و حماسه می‌کند؛ برای مثال در زیارت امام زمان علیه‌السلام در سرداب غیبت، زائر پس از معرفت به امام عصر علیه‌السلام به شور می‌آید و عرض می‌کند:

همان‌طور که قلم را به یاد او آباد کردی، سلاح من را در یاری او [آماده و] از نیام به در آر و اگر بین من و دیدار او مرگی که بر بندگان مسلم و برخلاف میلشان مقدر کردی، حائل شد، پس مرا هنگام ظهور او از قبرم برانگیز؛ همان‌طور که کفن پوشیده‌ام، در پیش روی او جهاد کنم؛ در صفی که اهلش را ستایش کرده‌ای و در قرآن درباره آنان فرموده‌ای: «گویای آنها بنایی استوارند». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹، ص ۱۰۳)

شور و هیجانی که در جان زائر ایجاد می‌شود، او را آماده هرگونه جانبازی در راه امام و پیشوای خود می‌کند و حتی اگر مرگ او را در بر بگیرد، باز هم آماده است از

قبر برانگیخته شود و کفن پوشان در رکاب آن حضرت، با دشمنانش بجنگد؛ چنان که در دعای عهد هر روز این آمادگی را اعلان می‌کند:

پرودگارا، من را از یاران او (حضرت مهدی علیه السلام)، کمک کنندگان به او، دفاع کنندگان از او، شتابندگان به سوی برآوردن نیازهای او، حمایت کنندگان از او، سبقت گیرندگان به سوی خواسته‌هایش و شهیدان پیش رویش قرار ده. خدایا اگر میان من و او آن مرگی، که بر بندگان حتمی و مقرر شده، مانع شد، از قبر بیرونم آر، درحالی که کفن به خود پیچیده، شمشیر آخته و نیزه برهنه، پاسخ‌گویان به ندای آن دعوت کننده بزرگوار در شهر و بادیه. (کفعمی، ۱۴۱۸ق، ص ۸۳)

عشق و شوری که زیارت اولیای خدا، به ویژه زیارت امام حسین علیه السلام، در زائران ایجاد می‌کند، در طول تاریخ بی‌بدیل است. جابر بن عبدالله انصاری نایبنا، برای زیارت امام حسین علیه السلام از مدینه بار سفر می‌بندد (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۸۷) و همه خطرهای احتمالی را به جان می‌خرد و خود را به کربلا می‌رساند. (طبری آملی، ۱۳۸۳ق، ج ۲، ص ۷۴؛ طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۸۷)

در دوران متوکل عباسی کسانی بودند که همه هستی خود یا یکی از اعضای بدن خود را در راه زیارت امام حسین علیه السلام از دست می‌دادند؛ ولی سال بعد یا سال‌های بعد باز هم عازم کربلا می‌شدند و برای دادن دست و پای دیگر خود آماده بودند. (قمی، ۱۳۸۹، ص ۲۳۹)

یکی از مصادیق بارز و آشکار شور سیاسی، عشق به شهادت در راه هدف ارزشمند و خوف نداشتن از مرگ است. زائر در زیارت خود آرزو می‌کند که ای کاش با اولیای خدا هم‌عصر بود و کنار آنان به فوز عظیم شهادت نائل می‌آمد.

ابوحزمه شمالی از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که حضرت فرمود هرگاه به زیارت امام حسین علیه السلام مشرف شدی، هنگام زیارت گونه چپ خود را روی قبر بگذار و بگو:

بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَكَ فَأَفُوزَ
فُوزًا عَظِيمًا وَ أَبْذُلُ مُهْجَتِي فِيكَ وَ أَفِيكَ بِنَفْسِي وَ كُنْتُ فِيْمَنْ أَقَامَ بَيْنَ يَدَيْكَ حَتَّى
يُسْفِكَ دَمِي مَعَكَ فَأَظْفِرُ مَعَكَ بِالسَّعَادَةِ وَ الْفَوْزِ بِالْجَنَّةِ. (ابن قولويه، ۱۴۱۷ق، ص ۲۳۷)

پدر و مادرم به فدایت ای فرزند رسول خدا ﷺ. ای کاش با شما بودم و به فوز
عظیم نائل می‌آمدم و خون قلبم را در راه تو نثار می‌کردم و با جانم از شما
حفاظت می‌کردم و میان کسانی بودم که در کنار شما جنگیدند تا اینکه خونم
با شما به زمین می‌ریخت و با شما به سعادت و فوز بهشت نائل می‌شدم.

مردمی که شهادت در راه خدا را سعادت بدانند، بزرگ‌ترین سختی‌ها برای آنها
آسان می‌شود:

﴿قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ﴾ (توبه: ۵۲)

بگو: «آیا درباره ما جز یکی از دو نیکی را انتظار دارید؟» (پیروزی یا شهادت).

زائر با انسان بزرگی مانند امام حسین علیه السلام و یارانش - که از شهادت و مرگ در راه
خدا استقبال می‌کنند - همنوایی می‌کند.

حُطَّ الْمَوْتُ عَلَى وُلْدِ آدَمَ مَحَطَّ الْقِلَادَةِ عَلَى جِيدِ الْفَتَاةِ وَ مَا أَوْهَنِي إِلَى أَسْلَافِي اشْتِيَاقَ
يَعْقُوبَ إِلَى يُوسُفَ. (ابن طاووس، ۱۳۴۸ش، ص ۶۰)

مرگ بر انسان‌ها همچون گردن‌بند برگردن دختران جوان است و من به دیدار
نیاکام آن چنان اشتیاق دارم که یعقوب به دیدار یوسف چنان مشتاق بود.

کسی که می‌خواهد در راه حق حرکت کند و با ظلم مبارزه کند، باید خود را
برای بالاترین درجه ایثار، که همان شهادت است، آماده سازد. افراد زیادی هستند
که کار سیاسی می‌کنند، اما همیشه یک نگرانی و وحشتی در وجودشان هست که
این ترس باعث می‌شود در نیمه راه، اهداف خود را رها کنند و با دشمنان مماشات
کنند. امامان معصوم علیهم السلام و بعضی از امامزادگان با ظلم و ستم و انحراف مبارزه
کردند و برای رسیدن به اهداف سیاسی حاضر شدند جانشان را هم فدا کنند؛ نه

تنها خودشان، بلکه حتی جان نزدیکانشان را هم در راه هدف فدا کردند. نهضت امام حسین علیه السلام عشق به شهادت را به عنوان بالاترین درجه ایثار در شیعیان تزریق کرده است؛ به همین دلیل، آنها که واقعاً عاشورایی بوده‌اند، در تلاش‌های سیاسی خودشان خوفی نداشته‌اند.

زائر با کسی عهد و پیمان می‌بندد که آرمان شهادت‌طلبی را از ارکان قیام جاودانه خود می‌دانست، با آگاهی به شهادت راه کربلا را پیش گرفت و دیگران را هم آگاه ساخت و در ضمن یک دعوت عمومی، از تمامی آزادگان این مهم را طلب کرد:

مَنْ كَانَ بَادِلًا فِينَا مُهْجَتَهُ وَ مَوْطِنًا عَلَى لِقَاءِ اللَّهِ نَفْسُهُ فَلْيَرْحَلْ مَعَنَا فَإِنِّي رَاحِلٌ مُصْبِحًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى. (همو، ۱۳۴۸ ش، ص ۶۱)

هر کس حاضر است تا در راه ما از خون خویش بگذرد و جان خود را در راه لقای پروردگار نثار کند، آماده حرکت با ما باشد که من صبحگاهان حرکت خواهم کرد، ان شاء الله تعالی.

سرانجام آن حضرت، با شهادتش، راه جاودانگی را به بشریت آموخت و با خون سرخش ارزش‌های اسلامی و انسانی را دوباره زنده کرد. از آن پس تا به امروز هر انسان آزاده‌ای راه سالار شهیدان را در پیش گرفته و با اقتدا به آن امام آزادگان، در مقابل ظلم ایستاده و مرگ سرخ را برگزیده است تا هم خود را ماندگار سازد و هم جامعه را از آلودگی پاک کند و تا این روحیه در خلق و خوی بشر بوده است، هیچ ظلمی پایدار نمانده و هیچ ظالمی ماندگار نخواهد ماند. همان‌گونه که بنی‌امیه، پس از شهادت حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام و یارانش، ریشه‌کن گردیدند.

زیارت و زیارتنامه‌ها این فرهنگ و سیره معصومین علیهم السلام را در جان زائر زنده می‌کنند؛ این اندیشه را در او احیا می‌کند که اگر خواهان حیات باعزت است، باید مانند امامان علیهم السلام و فرزندان و یارانشان، شهادت‌طلبانه در این راه قدم بگذارد و از مرگ باعزت نهراسد.

انقلاب اسلامی ایران و هشت سال دفاع مقدس مردم ایران، یکی از زیباترین مصادیقی است که تأثیر روحیه شهادت‌طلبی را به جهانیان نشان داد و ثابت کرد ملتی که زیارت عاشورا سرلوحه زندگی اوست، از مرگ نمی‌هراسد و شکست‌ناپذیر است.

۴. ایجاد شعور سیاسی

شعور سیاسی یعنی حرکت بر اساس بینش، آگاهی، معرفت و شناخت حق و باطل. شور ممکن است در جهت انحراف هم به کار گرفته شود؛ اما پیروان اهل بیت علیهم‌السلام، در طول تاریخ، با بهره‌گیری از معارف معرفت‌آفرین اهل بیت علیهم‌السلام و نهضت امام حسین علیه‌السلام دارای شعور سیاسی برخاسته از اصول و مبانی قرآن بودند که می‌فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (یوسف: ۱۰۸)

حرکت اهل بیت علیهم‌السلام بر اساس شور و شعور الهی بود؛ همان‌طور که حرکت امام حسین علیه‌السلام بر اساس شعور سیاسی بود، که می‌فرماید:

وَأَنِّي لَمُ أَخْرَجُ أَشْرَاءَ وَلَا بَطْرًا وَلَا مُفْسِدًا وَلَا ظَالِمًا وَإِنَّا خَرَجْتُ لَطَلَبِ الْإِصْلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدِّي: أُرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَسِيرَ بَسِيرَةَ جَدِّي وَأَبِي.
(مجلسی، ۱۴۰۳ق. ج ۴۴، ص ۳۲۹)

من حسین بن علی، از روی سبکسری و گردنکشی و نیز برای ایجاد فساد و ستمگری دست به این قیام نازدم؛ بلکه برای اصلاح اوضاع امت جدم قیام کردم و می‌خواهم «امر به معروف» و «نهی از منکر» کنم و به روش جدم و پدرم علی بن ابی‌طالب عمل کنم.

زائری که به زیارت این انسان بزرگ و مصلح امت می‌رود، با خواندن زیارت‌نامه‌های ایشان با سیره و اهداف آن حضرت، از جمله امر به معروف و نهی از منکر و جهاد در راه خدا و... آشنا می‌شود. این آشنایی فرد را از بصیرت و شناخت لازم نسبت به مسئولیت‌های سیاسی - اجتماعی برخوردار می‌سازد.

یکی دیگر از ابعاد شعور سیاسی، که در ضمن زیارت ایجاد می‌شود، بینش دشمن‌شناسی است. روشه در کتاب تغییرات اجتماعی معتقد است اعتقادات و گرایش‌های سیاسی برای انسان‌ها غیریت‌ساز است؛ چیزی که بخشی از هویت جوامع و انسان‌ها را تشکیل می‌دهد. (روشه، ۱۳۸۰ش، ص ۱۳)

زیارت، سراسر مملو از غیریت با دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام است. اولین موضوعی که در زیارت آنان ذهن زائر را به خود مشغول می‌کند، شهادت امام، چگونگی شهادت ایشان و عامل یا عاملین شهادت اوست. از این‌رو زائر پس از شناخت مزور با دشمنان عام و دشمنان خاص او آشنا می‌شود.

در زیارتنامه‌ها ضمن معرفی دشمنان عام اهل بیت علیهم‌السلام، یعنی ظالمین و ستم‌کنندگان به اهل بیت، به سرسلسله آنان، مانند ابوسفیان، معاویه، یزید، آل زیاد و آل مروان اشاره می‌شود (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۷۴) و از بعضی با کنایه و از بعضی با تصریح نام برده می‌شود. (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۷۴) همچنین معیارهای دشمن‌شناسی ارائه می‌گردد تا هر انسان منصف و منطقی، با داشتن این معیارها، دشمنان اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام را شناسایی کند. در زیارت عاشورا یک معیار کلی جهت شناخت دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام ارائه می‌شود:

فَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً أَسَّسَتْ الظُّلْمَ وَالْجَوْرَ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً
دَفَعَتْكُمْ عَنْ مَقَامِكُمْ وَأَزَالَتْكُمْ عَنْ مَرَاتِبِكُمْ الَّتِي رَبَّتْكُمْ اللَّهُ فِيهَا وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً
قَتَلَتْكُمْ وَلَعَنَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ هُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ [قِتَالِكُمْ] قَتَالِكُمْ بَرَّتْ إِلَى اللَّهِ وَ
إِلَيْكُمْ مِنْهُمْ وَمِنْ أَشْيَاعِهِمْ وَاتَّبَاعِهِمْ. (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۱۷۶)

پایه‌گذاران ظلم و ستم، غضب‌کنندگان حق اهل بیت علیهم‌السلام، خانه‌نشین‌کنندگان اهل بیت علیهم‌السلام، قاتلین اهل بیت علیهم‌السلام، کسانی که سیاهی لشکر برای دشمنان اهل بیت بودند و ساکتین در مقابل ظلم به اهل بیت علیهم‌السلام.

۵. صبغه دینی و مذهبی بخشیدن به فعالیت‌های سیاسی

یکی دیگر از آموزه‌های تربیت سیاسی زیارت اولیای الهی و ائمه معصومین علیهم‌السلام، به ویژه زیارت امام حسین علیه‌السلام، قداست‌بخشی به کار سیاسی و همراه‌سازی سیاست با دیانت است. (خمینی، ۱۳۸۷ش، ج ۴، ص ۱۹ و ۲۰) در بعضی از عصرها روشنفکران و حتی متدینان، کار سیاسی را غیر مقدس می‌دانستند (هیرو، ۱۳۸۶، ص ۲۱)؛ ولی معارف اهل بیت و زیارت عاشورا کار سیاسی را مقدس کرد و به آن قداست بخشید. کار سیاسی (به معنای هرگونه تلاش سیاسی که سیاستمداران و سیاست‌بازان امروز انجام می‌دهند، نیست) یعنی انجام یکی از تکالیف اجتماعی و تدبیر امور بندگان خدا که بر عهده افراد قرار داده است:

﴿يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ (ص: ۲۶)

ای داود ما تو را خلیفه [و نماینده خود] در زمین قرار دادیم؛ پس میان مردم بحق داوری کن و از هوای نفس پیروی مکن که تو را از راه خدا منحرف می‌سازد. وقتی یک مسلمان کار سیاسی می‌کند، مانند آن است که کاری عبادی می‌کند. وقتی علیه نظام سلطه و ستم شعار می‌دهد، این کار او در منطق دینی عبادت است؛ این برداشت در منش و سیره ائمه علیهم‌السلام ریشه دارد. (ابن‌ابی‌الحدید، ج ۲، ص ۲۸۴) آنان در عین اینکه به نماز و عبادت پروردگار اهمیت می‌دادند، به همان اندازه به امر به معروف و نهی از منکر و مبارزه با ستم و برقراری قسط و عدل نیز اهمیت می‌دادند. (کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۷۰)

زائری که به زیارت معصومین علیهم‌السلام مشرف می‌شود، شیوه آنان را سرلوحه خود قرار می‌دهد و از آنان پیروی می‌کند: «مُحَقِّقٌ لِمَا حَقَّقْتُمْ مُبْطِلٌ لِمَا أَبْطَلْتُمْ مُطِيعٌ لَكُمْ»؛ «حق می‌دانم آنچه را شما حق دانستید و باطل می‌دانم آنچه را شما باطل دانستید؛ پیرو شمایم». (شیخ صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۲۷۵)

در صدر اسلام رسول خدا ﷺ و امیرالمؤمنین علیؑ در رأس نظام اسلامی بودند و دیانت و سیاست اسلام همپای هم به دست حجت خدا تدوین و اجرا می‌شد، اما بعد از ایشان، بنی‌امیه عملاً تفکر «سکولاریستی» را رواج می‌دادند؛ برای نمونه وقتی معاویه بر کرسی خلافت نشست، بلافاصله به عراق آمد و در سخنرانی خود به مردم اخطار داد که من با شما بر سر نماز و روزه نجنگیدم؛ بلکه می‌خواستم بر شما حکومت کنم و به مقصود خود رسیدم. (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۱۶۰) علامه طباطبائیؒ در مورد این سخن معاویه، می‌گوید:

معاویه با این سخن اشاره می‌کند که سیاست را از دیانت جدا می‌داند و نسبت به اجرای مقررات دینی ضمانتی نخواهد داد و همه نیروی خود را در زنده نگه داشتن حکومت خود به کار خواهد بست. (طباطبائی، ۱۳۷۸ش، ص ۴۴)

امام حسین علیؑ با قیام خونین خود نشان داد که مرز سیاست از دیانت جدا نیست و در اسلام بین این دو همگرایی و هماهنگی وجود دارد و هر وقت در رأس حکومت، زمامداران و حاکمانی فاسد قرار گیرند که لیاقت منصب حکومت و کشورداری را ندارند، باید علیه آنها شورید و از آنان تبری جست و آنان را از منصب حکومت عزل کرد. زیارتنامه‌ها زائر را به سوی این آموزه‌های سیاسی رهنمون می‌سازد. همان‌طور که در زیارت عاشورا آمده است. (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۱۷۶)

زائر در زیارت امام هفتم، موسی بن جعفر علیؑ این‌گونه از دو بعد سیره و رفتار عملی آن حضرت یاد می‌کند:

تو را از روی اخلاص و خشوع و خضوع اطاعت کرد و با هر نوع بدعت و بدعت‌گذاران دشمنی کرد و سرزنش‌های ملامت‌کنندگان در اجرای هیچ یک از اوامر و نواهی تو در او مؤثر نگشت. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹، ص ۱۷)

زائر همان‌طور که به اعلی مرتبه عبادت و بندگی و خلوص ائمه شهادت می‌دهد، به جهاد و مبارزات اجتماعی - سیاسی آنان هم شهادت می‌دهد. (کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۷۰) یکی از موضوعات مطرح در زیارتنامه‌ها بحث شهادت دادن و خدا را

شاهد گرفتن است. شهادت دادن وقتی مطرح می‌شود که شاهد واقعتاً را رؤیت کرده و حقیقت را یافته باشد؛ در غیر این صورت نمی‌تواند شهادت بدهد. اینکه زائر در زیارتنامه می‌گوید: «اشهد الله» خبر از دریافت یک واقعتاً می‌دهد که با جان خود آن را یافته است و در مقابل معصوم به آن اقرار می‌کند:

أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ وَآتَيْتَ الزَّكَاةَ وَأَمَرْتَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتَ عَنِ الْمُنْكَرِ... وَ
جَاهَدْتَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ... وَجُدْتَ بِنَفْسِكَ صَابِرًا مُحْتَسِبًا مُجَاهِدًا عَنِ دِينِ اللَّهِ مُوقِفًا
لِرَسُولِ اللَّهِ طَالِبًا مَا عِنْدَ اللَّهِ رَاغِبًا فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ... (شهید الاول، ۱۴۱۰ق، ص ۱۰۱)

این زیارتنامه‌ها بیانگر سیره معصومین علیهم‌السلام در جدا نبودن مسائل عبادی از مسائل سیاسی است. همان‌طور که حضرت اباعبدالله الحسین علیه‌السلام در منزلی به نام بیضه، خطاب به اصحاب خود و سپاهیان حر، انگیزه قیام خود را عمل به دستورات پروردگار، اعم از عبادی، اجتماعی و سیاسی، بیان می‌کند. هم به مسئله بندگی خدا و ترک اطاعت از شیطان اشاره دارد و هم به رفتارهای اجتماعی بنی‌امیه و خارج شدن از مسیری که رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برای اسلام ترسیم کرده است. ایشان می‌فرماید:

ای مردم، رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «هر کس (مسلمانی) سلطان ستمگری را ببیند که حرام خدا را حلال شمرده و عهد خدا را می‌شکند، خلاف سنت رسول خدا رفتار می‌کند و میان بندگان خدا به گناه و ستم عمل می‌کند، ولی او (شخص مسلمان) سکوت اختیار کند و نه از راه کردار و نه از راه گفتار او (سلطان ستمگر) را سرزنش نکند و در مقام انکار و عیب‌جویی بر نیاید، بر خداوند است که او (مسلمان سکوت اختیار کرده) را به کیفر و سزای همان ستمگر (آتش جهنم) محکوم کند. آگاه باشید که این طائفه ستمگر و حکام جائر بنی‌امیه،... حرام خدا را حلال شمردند و حلال خدا را حرام شمردند و من از غیر خودم سزاوارترم به جلوگیری از این امور و نهی کردن از آنها و زمام امور مسلمانان را به دست گرفتن، تا به احکام قرآن و سنت رسول الله عمل شود. (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۵۰۵)

۶. توجه به امر به معروف و نهی از منکر

یکی از مصادیق بارز تربیت سیاسی زیارت، توجه دادن زائر به سرنوشت خود و جامعه است و احساس مسئولیت در مقابل آنهاست. موضوعی که در اکثر زیارتنامه‌های معصومین علیهم‌السلام به آن اشاره شده است. (شهید الاول، ۱۴۱۰ق، ص ۱۰۱) زیارت و زیارتنامه‌ها می‌آموزند که انسان‌ها نه تنها حق دارند، بلکه موظفند بر امور سیاسی و اجتماعی خود نظارت کنند و امور جامعه را پی‌گیری نمایند. پیرو حسین بن علی علیه‌السلام نمی‌تواند نسبت به سرنوشت جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، بی‌تفاوت باشد؛ چراکه این بی‌تفاوتی در ارتباط او با پروردگارش هم تأثیر می‌گذارد. امیرالمؤمنین علیه‌السلام در نامه ۴۷ نهج البلاغه، در آثار امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید:

لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيَوَلَّى عَلَيْكُمْ [أَشْرَارُكُمْ] شِرَارُكُمْ ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ. (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۱۷، ص ۶)

امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید؛ چراکه نتیجه ترک امر به معروف و نهی از منکر آن است که [بدترینتان بر شما حکومت پیدا می‌کند. سپس هرچه دعا کنید دعایتان مستجاب نمی‌شود.

این سخن حضرت روشن‌ترین سند برای اصل نظارت است و در زیارتنامه‌های معصومین علیهم‌السلام که شهادت به انجام امر به معروف و نهی از منکر توسط مزور داده می‌شود، زائر را برای چنین نظارت عمومی آماده می‌سازد.

نتیجه

یکی از ابعاد زیارت، بعد سیاسی آن است که نقش مهمی در تربیت سیاسی زائر دارد. در این مقاله نقش زیارت در تربیت سیاسی زائر، که بخش مهمی از تربیت است، بررسی و این نتایج حاصل گردید:

۱. تربیت سیاسی عبارت است از: رشد دانش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌های لازم

- برای حضور زنده و فعال شهروند مسلمان در عرصه‌های سیاسی ملی و جهانی.
۲. یکی از آموزه‌های دینی و مذهبی که در تربیت سیاسی مؤثر است، حضور در محضر اولیای خدا و ارتباط با آنان، به عنوان سیاست‌مداران جامعه توحیدی، در حال حیات آنان است. اما در زمانی که دسترسی به امام ممکن نیست، زیارت ائمه معصومین علیهم‌السلام بهترین راه ارتباطی با آنان و آموختن سیره تربیتی ایشان است.
۳. هر امامی بر ذمه پیروان خود عهد و پیمانی دارد. یکی از روش‌های تجدید عهد مأموم با رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه معصومین علیهم‌السلام زیارت آنان است. زیارت انگیزه و محرکی برای دوستداران اهل بیت علیهم‌السلام است تا به دیدار ولی خویش بروند و با او تجدید دیدار کنند و عهد خود را با او تازه نمایند.
۴. زیارت زمینه‌آشنایی با اهداف مزور را در عرصه‌های مختلف، به ویژه سیاسی، فراهم می‌سازد؛ چراکه مزارات اهل بیت علیهم‌السلام محل اجتماعات و تبلیغ در جهت تبیین اهداف سیاسی امامان شیعه و زیارتنامه‌های آنان تبیین‌کننده شیوه و روش آنان است.
۵. زیارت، عبادتی معرفت‌آفرین و شعورآفرین در وجود زائر است و در هر یک از زیارتنامه‌ها مجموعه‌ای از معارف وجود دارد که در زائر ایجاد شور و حماسه می‌کند. زیارت زمینه‌ساز عشق و شور در دل زائر می‌شود و او را برای جان‌نثاری در راه مزور آماده می‌کند.
۶. زیارت بیانگر این واقعیت است که فعالیت‌های سیاسی نه تنها صبغه دینی و مذهبی دارند، بلکه عین سیاستند؛ چراکه امر به معروف و نهی از منکر در مقابل ستمگران، یکی از بارزترین کارهای سیاسی است که در زیارتنامه‌ها مورد توجه قرار گرفته است.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغة، تصحیح ابراهیم محمد ابوالفضل، قم، مكتبة آية الله المرعشی النجفی.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن، (۱۴۰۴ق)، تحف العقول، تصحیح و تعلیق غفاری، قم، نشر الاسلامی.
۳. ابن طاووس، علی بن موسی، (۱۳۴۸ش)، اللهوف علی قتلی الطفوف، ترجمه فهری، تهران، جهان.
۴. ابن قولویه قمی، (۱۴۱۷ق)، کامل الزیارات، به کوشش القیومی، قم، نشر الفقاهه.
۵. ثقفی، ابراهیم بن محمد، (۱۳۹۵)، الغارات، تصحیح جلال الدین محدث، تهران، انجمن آثار ملی.
۶. جان، الیاس، (۱۳۸۵)، فلسفه تعلیم و تربیت، ترجمه عبدالرضا ضرابی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۷. حداد عادل، غلامعلی، (۱۳۸۹ش)، دانشنامه جهان اسلام، تهران، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی.
۸. خمینی، سیدروح الله، (۱۳۸۷ش)، صحیفه امام، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۹. دانشور، عباس، (۱۳۹۰ش)، مقابره، ترجمه جواد نیستانی و زهره ذوالفقاری، تهران، سمت.
۱۰. الدجیلی، جعفر، (۱۴۱۵ق)، موسوعة النجف الاشرف، بیروت، دارالاضواء.
۱۱. روشه، گی، (۱۳۸۰)، تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، تهران، نشر نی.
۱۲. شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۱۰ق)، المزار، تصحیح مدرسه امام مهدی علیه السلام / موحد ابطحی اصفهانی، محمدباقر، قم، مدرسه امام مهدی علیه السلام.
۱۳. شیخ صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۸ق)، عیون اخبار الرضا علیه السلام، بیروت، اعلمی.
۱۴. _____، (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی.
۱۵. صادق زاده قمصری، علیرضا، حاجی ده آبدی، محمدعلی، (۱۳۷۹ش)، کتاب تربیت اسلامی (مجموعه مقالات تربیت در سیره و کلام امام علی علیه السلام)، تهران، نشر تربیت اسلامی.
۱۶. صافی گلپایگانی، لطف الله (۱۴۳۰ق)، سیر حوزه های علمی شیعه، قم، مرکز نشر آثار حضرت آیت الله العظمی صافی.

۱۷. طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۸ش)،
شيعه در اسلام، تهران، انتشارات اسلامی.
۱۸. طبری، عمادالدین، (۱۴۲۰ش)، بشارة
المصطفى لشيعه المرتضى، قم، جامعه
مدرسين.
۱۹. طريحي، فخرالدين بن محمد، (۱۳۷۵ش)،
مجمع البحرين، محقق: حسینی اشكوری،
تهران، مرتضوی.
۲۰. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۰۷ق)،
تهذيب الأحكام، تحقيق حسن الموسوی
خرسان، تهران، دارالکتب الإسلامية.
۲۱. _____، (۱۴۱۱ق)،
مصباح المتجّد و سلاح المتعبّد، بيروت،
مؤسسة فقه الشيعة.
۲۲. فيومى، أحمد بن محمد، (۱۴۱۴ق)،
المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير،
قم، مؤسسه دارالهجرة، چاپ دوم.
۲۳. قمى، شيخ عباس، (۱۳۸۹)، تتمه المتهى،
ترجمه غلامحسين انصاری، قم، نشر بين
الملل.
۲۴. قمى، على بن ابراهيم، (۱۴۰۴ق)،
تفسير القمى، به كوشش الجزائرى، قم،
دارالكتاب.
۲۵. كلينى، محمد بن يعقوب، (۱۳۷۵ش)،
الكافى، به كوشش غفارى، تهران،
دارالکتب الاسلاميه.
۲۶. كفعمى، ابراهيم بن على، (۱۴۱۵ق)، البلد
الأمين و الدرع الحصين، بيروت، مؤسسة
الأعلمى للمطبوعات.
۲۷. _____، (۱۴۰۵ق)،
المصباح للكفعمى (جنة الأمان الواقية)،
قم، دارالرضى (زاهدى).
۲۸. مجلسى، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار
الانوار، بيروت، داراحياء التراث العربى.
۲۹. هيرو، ديليب، (۱۳۸۶ش)، ايران در
حكومت روحانيون، ترجمه محمدجواد
يعقوبى دارابى، تهران، مركز بازشناسى
اسلام و ايران.